

ГЕНДЕРНА ОРІЄНТАЦІЯ ПІДРУЧНИКІВ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У РУСЛІ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Гендерний паритет – значуща умова на шляху європейської зорієнтованості державної політики України, яка вимагає істотних змін у різних сферах суспільного життя, а зокрема, і у системі освіти. Важливою складовою у формуванні особистості є навчальна література. У статті актуалізовано питання гендерно-збалансованого змісту навчальної літератури, розглянуто особливості гендерної орієнтації змісту підручника з української літератури для сьомого класу загальноосвітньої школи та встановлено зв'язок між середньою та вищою ланками освіти у руслі Болонського процесу.

Ключові слова: Болонський процес, гендерна орієнтованість, шкільний підручник, середня освіта.

Гендерный паритет – значимое условие на пути европейской ориентированности государственной политики Украины, которая требует ощутимых изменений в разных сферах жизни общества, в частности, и в системе образования. Важной составляющей в формировании личности является учебная литература. В статье актуализировано вопрос гендерно-сбалансированного содержания учебной литературы, рассмотрено особенности гендерной ориентации содержания учебника по украинской литературе для седьмого класса общеобразовательной школы и установлена связь между средним и высшим звеном образования в русле Болонского процесса.

Ключевые слова: Болонский процесс, гендерная ориентированность, школьный учебник, среднее образование.

The Gender parity – significant condition on the way to European orientation of state policy of Ukraine, which requires meaningful changes in different areas of society, particularly in the education system. Important component in shaping of personality is the educational literature. The article mainstream gender-balanced content of textbooks, is considered particularly gender identity content textbooks on Ukrainian literature for 7th grade secondary school and the connection between the top and middle management education in line with the Bologna process.

Keywords: bologna process, gender orientation, school textbook, secondary education.

Постановка проблеми. У світлі євроінтеграції України важливим аспектом модернізації різних сфер суспільного життя є участь нашої держави у Болонському процесі. Згідно з цілями Болонського процесу в країнах, що беруть у ньому участь, повинні бути змінені освітні системи вищих навчальних закладів відповідно до загальноєвропейських орієнтирів. В Україні цей процес розпочався офіційно з підписання декларації на Бергенській конференції у травні 2005 року. Реформування освітньої діяльності у контексті європейських вимог, на нашу думку, стосується не тільки вищої школи, а й середньої ланки освіти. Окрім головних цілей Болонського процесу, таких як «формування єдиного, відкритого європейського простору у сфері освіти, впровадження кредитних технологій на базі європейської системи трансферу кредитів, стимулювання мобільності і створення умов для вільного пересування студентів, викладачів, науковців у межах європейського регіону, прийняття системи освітньо-кваліфікаційних рівнів, яка складається з двох циклів, спрощення процедури визнання кваліфікацій, що сприятиме працевлаштуванню випускників і студентів на європейському ринку праці, розвитку європейської співпраці в сфері контролю за якістю вищої освіти та підсилення європейського виміру освіти» [2] найважливішою його вимогою є – якість навчання. І для досягнення кінцевої мети Болонського процесу – єдиного простору освіти – потрібно звернути увагу на якість навчання на усіх освітніх ланках.

Важливе місце у проекті нових освітніх стандартів посідає питання гендерної збалансованості освітньої літератури, зокрема підручника. Освітня література є одним із тих механізмів, який може працювати або на утвердження гендерної нерівності, або на її

подолання у сучасному українському суспільстві. Саме під час навчання у школі за три вікові періоди: молодший, підлітковий та юнацький – в учнів/учениць відбувається процес самоствердження себе як представника певної статі. Підручник же у взаємодії зі словом вчителя акумулює в собі модель світу, яку транслює учнівству.

Окрім того, основи гендерного розвитку України закладено у Конституції та багатьох державних документах, у яких акцентується увага на «включенні гендерних аспектів до національних програм та стратегій» (Постанова Кабінету Міністрів України, квітень 2003 року).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання Болонського процесу розглянуто у різних аспектах у працях багатьох науковців – Я. Болюбаш, Т. Дороніна, В. Кремень, Б. Сазонов, В. Шинкарук та інших. Дослідженню гендерного аспекту освітньої літератури присвятили свої роботи такі наковці, як С. Вихор, Т. Говорун, Т. Дороніна, О. Кікінежді, О. Луценко, І. Мунтян, О. Остапчук, О. Цокур та ін. Питання гендерної орієнтованості підручника з української літератури досліджено комплексно ще не було, що дає підстави вважати обрану тему новою й актуальною.

Формулювання цілей статті. Об'єкт дослідження – підручник з української літератури для середньої загальноосвітньої школи. Предмет – гендерна орієнтація змісту підручника з української літератури.

Мета дослідження – осмислити та обґрунтувати проблему гендерної орієнтації у підручнику з української літератури. Для досягнення поставленої задачі нами використано методи структурного аналізу, синтезу, систематизації та узагальнення даних.

Виклад основного матеріалу. Безумовно, питання гендерної орієнтації є актуальним відносно підручників з усіх шкільних предметів, але ми акцентуємо свою увагу на підручнику з української літератури, бо саме художні твори є носіями певного коду моделі життя та поведінки людини й опосередковано матеріал підручника спрямовує хлопців та дівчат на ті соціальні ролі, які їм доведеться виконувати у дорослому житті.

Гендерна асиметрія у підручнику може проявлятися на різних рівнях:

- обкладинка книги, малюнки, ілюстрації, фотокартки, що супроводжують тексти;
- мова підручника, а саме – звертання до аудиторії;
- допоміжний матеріал (цитати, крилаті вислови, відомості про митців, філософів, вчених тощо);
- безпосередньо художні тексти, у яких нерідко відбито гендерні стереотипи;
- а також слово вчителя, його інтерпретація того чи іншого матеріалу підручника.

Для ілюстрації зазначеного візьмемо підручник з української літератури для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів [1].

Обкладинка цього підручника є гендерно-нейтральною, на ній зображено ілюстрацію до твору М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять», фрагменти якого вивчаються за програмою 7 класу.

Звернемо увагу на форзаци підручника. На першому зображено ілюстрації до творів української та зарубіжної літератури. Можемо подати цю інформацію у вигляді таблиці:

Таблиця 1.

Ілюстрації до творів

Українська література					
І.Франко «Захар Беркут»	А.Чайковський «За сестрою»	Козацькі та чумацькі пісні	Т.Шевченко «Мені тринадцятий минало»	Г.Тютюнник «Климко»	Б.Харчук «Планетник»
<i>На ілюстрації:</i>					
сивий чоловік	брат з сестрою	козаки	маленький хлопчик	хлопець	хлопець

Зарубіжна література					
Сербська народна балада «Смерть матері Юговичів»	В.Скотт «Айвенго»	Ілля Муромець і Соловей Розбійник	Й.Гете «Вільшанський король»	М.Шолохов «Доля людини»	Антуан де Сент-Екзюпері «Маленький принц»
На ілюстрації:					
лицар	лицар	богатир	вільха	чоловік з хлопцем	хлопчик-принц

Тобто на 12 малюнків усього один дівочий образ. Така вибірка героїв, персонажів створює хибне уявлення про відсутність цікавих героїнь у літературі як українській, так і світовій. До того ж у представлених творах немає жодного, чиє авторство б належало жінці, що сприяє моделюванню в учнівства хибного враження про нуль відсотків участі жінок у літературному процесі. На ілюстраціях до матеріалу підручника в цілому також наявна перевага чоловічих образів, що, можливо, зумовлено добором творів для вивчення у класі, героями яких є переважно представники чоловічої статі.

На останньому розвороті підручника подано літературну карту України – на полотні 26 областей зазначено прізвище письменника та назва одного з його творів. З 26 представлених прізвищ тільки 3 жіночих (Закарпаття – Галина Малик, Київщина – Валентина Каменчук, Луганщина – Антоніна Листопад), що у процентному співвідношенні складає 88/12.

Підрахувавши загальну кількість авторів, твори яких подано у зазначеному підручнику, бачимо, що з 16 письменників – 14 авторів-чоловіків, й 2 автори-жінки (Ліна Костенко, Любов Пономаренко). Таке співвідношення авторів та авторок 87% до 13% підкріплює враження про мізерну участь жінок у літературному процесі, що не відповідає дійсності.

Лінгвістичний аналіз тексту підручника показав, що при звертанні до аудиторії використовуються різні форми дієслова II особи однини або безособові дієслова – *подумай, доведи, вислови свої міркування, які ти знаєш, назви, тобі відомо* і т.д., які стосуються обох статей. Але нерідко звертання спрямовано виключно на чоловічу частину класу: *«Ось ти розгорнув нову книжку... Українську літературу як навчальний предмет ти вивчав у н'ятому й шостому класах...»* [1, с. 5]. *«Прочитавши козацькі пісні, ти, мабуть, зауважив...»* [1, с. 13]. *«У 6 класі ти вже читав повісті...»* [1, с. 51]. Це ж стосується й рубрики «Перевіряємо себе», представленої в аналізованому підручнику. У ній поряд із нейтральними відносно гендерного аспекту формами – *я знаю, я розумію, я вмію, я можу* тощо – вживаються – *я прочитав* [1, с. 20], *я взяв участь у дискусії* [1, с. 191], *я поглибив поняття* [1, с. 243]. Минулий час дієслів – *розгорнув, вивчав, зауважив, читав, прочитав, взяв участь, поглибив* – вживається тільки у чоловічому роді, що певним чином дискримінує, залишає поза увагою дівочу частину аудиторії.

Безпосередньо текст художніх творів ми не піддаємо аналізу, адже їх підбір відбувався відповідно до Концепції літературної освіти, з урахуванням закладених у них виховного, естетичного потенціалу. Але потрібно враховувати, що від допоміжних матеріалів підручника та інтерпретації вчителя залежатиме сприймання аудиторією того чи іншого твору, в якому відбиті гендерні стереотипи. Наприклад, у творі Анатолія Дімарова «Блакитна дитина» хлопця-школяра сварять за незадовільну оцінку мати й бабуся, звертаючись до «голови» родини зі словами: *«– А ти чого мовчиш? Поговори хоч ти з ним, бо він на мене уже й вухом не веде! ... – Тато твій ніколи такого не робив! – вставляє дружина для зміцнення мого авторитету»* [1, с. 251]. Це типова картина родинного розподілу ролей, де на матір покладено більшу відповідальність за виховання дітей, ніж на батька. Або ж у творі Михайла Стельмаха «Гуси-лебеді летять» читаємо: *«мати... заходилася повчати, щоб я у церкві не лобурясничав, не шморгав носом, не крутився дзиготу, не ловив тав, не перся наперед, не сміявся, не пирхав, не ліз на крилас та частіше хрестив лоба. Узнавши геть-чисто усе, чого не можна робити в церкві, я подався на вулицю, то опереджаючи бабусю, то залишаючись позад неї, а їй хотілося вести мене тільки за руку. І чого всі жінки забувають, що хлопець є хлопцем?»* [1, с. 101]. Тут зашифровано відразу два стереотипи – надмірна жіноча опіка над дитиною та образ хлопця як такого, що майже обов'язково є шибеником. У цьому ж творі читаємо далі: *«Усім припала*

до серця й картина, де парубок біля криниці обнімав дівчину. Правда, дівчата в залі трохи засоромились від такого лицедійства й похилили голови. Зате парубки аж підросли на лавах, а далі почали гукати до закоханих, щоб вони поцілувались» [1, с. 123].

У наведених прикладах спостерігаємо підкріплення стереотипу про те, що жінки більш емоційні, сором'язливі, а хлопці – нахабніші, сміливіші. У цілому відбувається утвердження стереотипів за:

– маскулінністю / фемінністю (чоловіки активні, сильні, сміливі, впевнені в собі; жінки – емоційні, тривожні, скромні);

– характером розподілу ролей у родині (жінки займаються вихованням дітей, занадто всім опікуються; чоловіки годувальники, суспільно-затребувані).

Ми не піддаємо критиці авторів, укладачів підручника, тому що вони лише транслюють гендерну матрицю сучасного світу. Але школярство – це майбутнє студентство, й вибір напрямку їх подальшого навчання повинен спиратись на їх індивідуальні риси, а не за статевими ознаками, наголос на яких імпліцитно закладено у навчальній літературі. Саме за умови вибору абітурієнтами подальшої професії за своїми уподобаннями, бажаннями, природними нахилами майбутній фахівець буде конкурентоспроможним і на вітчизняному, й на європейському ринку праці, що є одним із завдань Болонського процесу.

Висновки. Таким чином, за умови гендерної чутливості вчителів, подолання стійких гендерних стереотипів, поступової реформи щодо складання підручників з урахуванням гендерного аспекту наша держава зробить значний крок до зменшення гендерної асиметрії та зростання покоління молоді, позбавленого почуття дискримінації за статтю.

Подальші дослідження у заданому напрямі сприятимуть оптимізації освітнього процесу й досягненню гендерної збалансованості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко О.М. Українська література. Підруч. для 7-го кл. – К.: Грамота, 2007. – 296 с.
2. Основні напрями реформування та розвитку аграрної освіти України – сучасної європейської освіти / (інформаційні матеріали для студентів та викладачів). – Вінниця, 2006. – 146 с.
3. Кремень В. Г. Болонський процес: зближення, а не уніфікація / В. Г. Кремень // Дзеркало тижня. № 48(473). – 13-19 грудня 2003.

Рецензент: д. пед. н., проф. Дороніна Т. О.